

Драгомир Георгиев / Dragomir Georgiev

**КАПИТАН МАРИН Я. МАРИНОВ – ЕДИН ЖИВОТ
В ИМЕТО НА ОТЕЧЕСТВОТО**

**Captain Marin Ya. Marinov – a Life in the Name of
the Fatherland**

Abstract: One of the main problem which the newly restored Bulgarian state faced in the first months of freedom was the issue of training officers of local origin, who had to replace gradually their Russian trainers in the guidance and command of the Bulgarian Armed Forces. During this period, Russia was the only Great Power that gave Bulgarians access to its military schools. Many young Bulgarians went to the Northern Empire to receive military education. Some of these officers later made glamorous military careers and their biographies are well known to the Bulgarian reader. Unfortunately, the names of another part of young Bulgarians who studied in Russia today are little known, although they gave their lives in defence of the country during the Serbian-Bulgarian war of the autumn of 1885, including the officer whose life and career are the subject of this publication. His name is Marin Yanakiev Marinov.

Keywords: Russia, Bulgarians, training, army, Serbian-Bulgarian war.

Един от основните проблеми, пред които се изправя възстановената българска държава в първите месеци свободен живот, е въпросът за обучението на офицери от местен произход, които постепенно трябва да заменят своите руски учители в управлението и командването на българските въоръжени сили. В този период Русия единствена от Великите сили дава достъп на българите до своите военноучебни заведения. Много български младежи заминават за Северната империя, за да получат военно образование. Една част от тези офицери по-късно правят бляскави военни кариери и техните биографии са добре познати на българския читател. За съжаление имената на една друга част от нашите младежи, учили в Русия, днес са малко познати, въпреки че дават живота си в защита на страната по време на Сръбско-българската война от есента на 1885 г. В това число влиза и офицерът, който ще бъде обект на настоящата публикация. На 18 декември 2020 г. се навършват 135 години от неговата кончина.

Неговото име е Марин Янакиев Маринов¹. Той е роден на 25 март 1856 г. в гр. Русе. Произхожда от заможено семейство. Баща му Янаки Маринов се занимава с търговия. Първоначално образование Марин Маринов получава в

родния си град. След завършването на четвърти клас учи в Робърт колеж в Цариград в периода 1872–1876 г. Завършва през 1876 г. с много висок успех. По време на обучението си в колежа усвоява английски, френски и немски език².

Маринов започва да работи като касиер на Отоманската банка в гр. Русе. На 8 август 1878 г. е повикан на военна служба заедно с новобранците от първия набор. Служи около пет месеца в 14-а русенска пеша дружина. Оттам, със заповед на руския императорски комисар княз А. М. Дондуков-Корсаков, след успешно издържан встъпителен изпит, на 7 декември 1878 г. е командирован в новооткритото Софийско военно училище³. Завършва като част от първия випуск на това учебно заведение по II-ри разряд. На 10 май 1879 г. е произведен в първи офицерски чин прапорщик и по собствено желание е зачислен обратно в 14-а русенска пеша дружина, където е назначен за дружинен адютант, но не остава дълго на тази длъжност. На 1 септември 1879 г. по нареждане на Н. В. княз Александър I всички офицери на българска служба с чин прапорщик са произведени в чин подпоручик⁴.

По-късно подпоручик Маринов е привлечен за ординарец в свитата на княза. На 1 септември 1880 г. бива назначен за флигел-адютант при Особата на княз Александър I⁵. На 30 август 1882 г. е повишен в чин поручик⁶. Непосредствено преди заминаването си за Русия на 27 ноември 1882 г. е отчислен от длъжността флигел-адютант на княза и е преведен на служба в Първа софийска пеша дружина⁷.

На 30 ноември 1882 г. е командирован по старшинство на стаж в руската армия за практическо изучаване на службата⁸. Като поручик в Първа софийска пеша дружина е командирован във Втори императорски лейбгвардейски стрелкови батальон на руската армия в Царское село (Русия). След кратък престой там той е приет за обучение в Офицерската пехотна стрелкова школа в Ораниенбаум (Русия). Завършва през 1883 г. След завършването на школата остава известно време командирован на практически занятия към Втори императорски лейбгвардейски стрелкови батальон, изявявайки желание да продължи образованието си в някоя от руските военни академии. Това негово намерение не успява да се реализира заради настъпилото охлаждане в отношенията между руското правителство и българския княз и той е принуден по-рано от другарите си да се завърне в България⁹.

При завръщането си в Княжеството на 30 август 1884 г. отново е назначен на старата си длъжност като флигел-адютант при Особата на княз Александър I¹⁰. На 10 февруари 1885 г. той присъства на тържествен обяд в двореца, даден от Н. В. княз Александър I Български в чест на неговия брат – германския принц Хайнрих Мориц фон Батенберг¹¹. На 30 август 1885 г. е произведен в чин капитан¹². По негово настояване на 26 септември 1885 г. е изведен от двореца и назначен за командир на Трети бдински пехотен полк¹³.

По време на Сръбско-българската война от есента на 1885 г. е командир на Трети бдински пехотен полк. Участва в боевете при Врабча на 3 ноември 1885 г. като началник на тази позиция, както и в защитата на дясното крило на

Сливнишката позиция. На 7 ноември 1885 г. командваните от него части успешно провеждат атака на западния връх на височината Три уши. Той застава начело на войниците си на кон, предвождайки ги със сабя в ръка, под дъжд от куршуми. По време на това сражение Марин Маринов е тежко ранен от два куршума в гърдите и изпада в безсъзнание. Информация за неговото тежко раняване намираме в телеграма от 3 часа сутринта на 8 ноември 1885 г. на Н. В. княз Александър I до министър-председателят Петко Каравелов¹⁴. По-късно е пренесен в княжеския дворец в София, където остава до смъртта си. Направени са му две сложни операции от български и германски лекари. В същото време на 5 декември 1885 г. е назначен за командир на шипченския полк¹⁵. Заради влошеното си здравословно състояние не успява да встъпи в новата си длъжност.

Марин Маринов е един от основателите на първата редовна българска масонска ложа. Той е посветен в масонството в румънската столица Букурещ. Ложата е открита на 18 февруари 1880 г. в дома на Иван Ведър в Русе и носи името „*Etoile des Balkanes*“ („Балканска звезда“). Тя е под № 134 от Великия изток на Португалия. Марин Маринов е определен за неин секретар¹⁶. Към 15 март 1882 г. ложата има 27 членове, а той вече е майстор на 3-а степен¹⁷. Ложата съществува до 1883 г.¹⁸ Премествайки се в столицата, Маринов продължава да участва в срещите на част от членовете, влизащи в русенската ложа¹⁹.

Капитан Марин Маринов е носител на българския военен орден „За храброст“ III ст. (29 ноември 1885)²⁰, българския орден „За храброст“ IV ст. (21 декември 1885)²¹, българския орден „За заслуга“, пруския орден „Червен орел“ IV ст., румънския орден „Ромънска звезда“ V ст., кавалерски кръст (3 февруари 1881)²², сръбски кръст „Таково“ I ст. (31 март 1882)²³, сръбския орден „Таково“ IV ст. (19 ноември 1882)²⁴, сръбския орден „Таково“ V ст. (31.III.1882)²⁵, орден „Филип Великодушний“ на Хесенското Велико херцогство и др.²⁶

Марин Маринов умира от раните си на 18 декември 1885 г. в една от болниците на гр. София. Същия ден Н. В. княз Александър I изпраща телеграма на родителите на починалия български офицер. В нея той пише: „... **Руссе, Янаки Маринов**

Длъжен съм с прискърбие да ви известя, че днес Богу било угодно да повика при себе си любимия ви син Капитан Маринова. В него аз изгубвам един от най-добрите Си и храбри офицери и един от най-обичните Си приятели, а отечеството един от най-верните си синове. Нека Бог ви утеши в това нещастие, като знаете, че името на вашия храбър син ще остане за всякога свързано с Българската история...“²⁷.

Храбрият български офицер е погребан в родния си град на 26 декември 1885 г.²⁸ След неговата смърт „...Цяла България начело с княза оплака искрено своя храбър син – рицара на Сръбско-българската война...“²⁹. На 31 декември 1885 г. флигел-адютант капитан Марин Маринов е изключен от списъците на Трети бдински пехотен полк³⁰.

Може би най-точната оценка за живота и военната кариера на флигел-адютант капитан Марин Маринов е дадена от полковник Йордан Венедиков на страниците на неговата книга за историята на Сръбско-българската война. Там той пише: „...*Капитан Маринов е олицетворение на висшето българско офицерство в Сръбско-българската война. Неговата необикновена телесна красота, интелигентност, образование и склонността му към добродетели са му спечелили симпатиите на всички околни и най-много на княз Александър при когото той е бил персона грата. През войната капитан Маринов не само беше храбър и разпоредителен, но бе образец на войнишка добродетел. Той не само не използвава своето влияние и благоволение у княз Александър, но не прибегна до тях даже и да защити своите законни права, когато при Трън му отказаха началството над отряда. На капитан Маринов България дължи идеята да се настъпни от Мека Црев...*“³¹.

Настоящата разработка няма претенцията за изчерпателност и всеобхватност на изясняването на разглежданата тема. Бъдеща работа в българските и руските военни архиви и архивохранилища вероятно ще доведе до откриването на нови интересни моменти от житейската и военна биография на този бележит български воин, изпълнил достойно своята офицерска клетва – да положи своя живот в името на свободата, защитата и обединението на Отечеството. Наш дълг като български изследователи е да запазим жив спомена за този достоен българин, за да служи той като пример за подражание на всички българи в тези тежки дни на изпитание.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ ДВИА, ф. 012, оп. 1, а.е. 79, л. 1, 2; ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 1204, л. 385; ДВИА, ф. 39, оп. 3, а.е. 2, л. 15; ДВ, № 18, 22 декември 1879; ДВ, № 70, 10 септември 1880; ДВ, № 11, 25 февруари 1881; ДВ, № 34, 6 април 1882; ДВ, № 98, 1 септември 1882; ДВ, № 138, 2 декември 1882; ДВ, № 143, 16 декември 1882; ДВ, № 111, 15 октомври 1883; ДВ, № 112, 18 октомври 1883; ДВ, № 78, 1 септември 1884; ДВ, № 16, 16 февруари 1885; ДВ, № 90, 3 септември 1885; ДВ, № 110, 16 ноември 1885; ДВ, № 114, 10 декември 1885; ДВ, № 117, 21 декември 1885; ДВ, № 119, 31 декември 1885; ДВ, № 2, 9 януари 1886; **Мамарчев, Д.** Портрети и кратки биографически сведения за загиналите български офицери и портупей-юнкери в войната със Сърбия през 1885 год. София, 1890, 4–16, 110; **фон Хун, А.** Борбата на българите за съединението си. Политическо-военна история на българо-румелийските събития в 1885 год. Русе, 1890, 59–60; **Венедиков, Й.** История на Сръбско-българската война 1885 год. (съ 32 приложения). София, 1925, с. 177, 219, 221, 253, 254, 287, 288, 297–300, 324, 331, 332, 334, 335, 339, 340, 341, 345–348, 363, 385, 389, 390, 405, 415, 439, 440, 479, 483, 484, 494, 495, 511, 832; **Попов, В., Иванова, Ц., Велкова, Й.** Българската земска войска 1878–1879. Сборник с документи и материали. София, 1959, с. 543, 560, 561, 651; **Храбри идат твоите капитани.** Състав. Л. Рангелов. София, 1985, 101–110, 115, 120; **Съединението 1885.** Енциклопедичен справочник. София, 1985, с. 23, 139; **Недев, Св.** Командването на българската войска през войните за национално обединение 1885,

1912–1913, 1915–1918. София, 1993, с. 14, 38, 197; **Руменин, Р.** Офицерският корпус в България 1878–1944 г. Т. 3 – Т. 4. И-О. София, 1996, с. 220; **Ведър, Д. И.** Свободното зидарство (франкмасонството). Второ издание. София, 2001, 24–25; **Радев, С.** Строители на съвременна България. Т. 1. София, 2004, с. 563, 698, 702, 722, 729; **Петров, Т.** Армията и масонството: първите български офицери масони. – ВИСб, 2006, № 4, с. 22, 24, 25, 26, 29; **Танчев, Ив.** Българи в чуждестранни военнотрудови заведения (1878 – 1912). София, 2008, с. 141; **Недков, Д.** Масоните се върнаха в България. Възраждане на идеята за братството. Т. 1. София, 2008, 196–199; **Рухчев, Н.** Военното училище на България 1878–2002, исторически очерк. София, 2012, с. 61; **Танчев, Ив.** Руският принос в подготовката на българска интелигенция с висше и професионално образование (1878–1912 г.). – Известия на държавните архиви, 2013, бр. 105, с. 103; **Събев, О.** Робърт колеж и българите. София, 2015, с. 384; **Ралчев, Р., Недев, Н.** Летопис на масонството в България. История, устав, устройство и управление на Старото масонство. Т. II. София, 2019, с. 95, 172.

² **Събев, О.** Цит. съч., с. 384.

³ **Попов, В., Иванова, Ц., Велкова, Й.** Цит. съч., с. 543, 544. Неговото име фигурира в заповед № 21, издадена на 7 декември 1878 г. в гр. София от императорския комисар, генерал-адютант княз А. М. Дондуков-Корсаков по военното управление на България относно зачисляването на юнкери в Софийското военно училище, издържащи приеман изпит и прехвърлени от частите на Българската земска войска.

⁴ ДВ, № 18, 22 декември 1879. Информация за това получаваме от заповед № 88 на военния министър генерал-майор П. Д. Паренсов от 1 ноември 1880 г.

⁵ ДВ, № 70, 10 септември 1880. Информация за това получаваме от заповед № 103 на княз Александър I от 1 септември 1880 г.

⁶ ДВ, № 98, 1 септември 1882. Информация за това получаваме от заповед № 98 на княз Александър I от 30 август 1882 г.

⁷ ДВ, № 138, 2 декември 1882. Информация за това получаваме от заповед № 133 от 27 ноември 1882 г.

⁸ ДВ, № 143, 16 декември 1882. Информация за това получаваме от заповед № 241 на княз Александър I от 30 ноември 1882 г.

⁹ ДВ, № 111, 15 октомври 1883; ДВ, № 112, 18 октомври 1883; В резултат на настъпилото влошаване на българо-руските отношения по т.нар. “военен въпрос” княз Александър I издава заповед, според която телеграфически в София трябва да бъдат повикани намиращите се по това време на обучение в Русия 36 български офицери. Неговото име се намира в този списък. Това става ясно от заповед № 4, издадена в София на 14 октомври 1883 г. Ето и нейното съдържание: “... *Подписвамъ с получаване на настоящето да се повикат телеграфически въ София находящитъ се въ прикомандирование към Русските войски 36 Български офицери, обозначени в приложения тукъ списъкъ*

СПИСЪКЪ на Г. Г. отъ Българската войска, които състоятъ въ прикомандирование към Русските войски: Отъ Софийската № 1-ва на Негово Височество дружина поручикъ Мариновъ, прикомандиранъ към Лейбгвардейски 2-ий Стрълкови батальонъ ...“. Въпреки това почти веднага след това тази заповед е отменена и тя трябва да се счита за невалидна, защото е допусната грешка. Това става ясно от заповед № 383, издадена в София на 14 октомври 1883 г. Тук отново е публикуван пред-

ставеният по-горе списък на 36 български офицери, които по време на разглежданите събития се намират на стаж в редовете на руската армия.

¹⁰ ДВ, № 78, 1 септември 1884. Информация за това получаваме от заповед № 48 на княз Александър I от 30 август 1885 г. Тя е подписана и от военния министър генерал-майор княз М. А. Кантакузин.

¹¹ ДВ, № 16, 16 февруари 1885. Информация за това получаваме от известията за събитията, станали в двора на Н. В. княз Александър I в периода 29 януари – 11 февруари 1885 г.

¹² ДВ, № 90, 3 септември 1885. Информация за това получаваме от заповед № 42 на княз Александър I от 30 август 1885 г. Тя е подписана и от военния министър генерал-майор княз М. А. Кантакузин.

¹³ ДВ, № 114, 10 декември 1885. Информация за това получаваме от заповед № 18 на княз Александър I от 26 ноември 1885 г. Тя е подписана и от началник-щаба на армията капитан Рачо Петров.

¹⁴ ДВ, № 110, 16 ноември 1885.

¹⁵ ДВ, № 117, 21 декември 1885. Информация за това получаваме от заповед № 52 на княз Александър I от 5 декември 1885 г. Тя е подписана и от началник-щаба на армията капитан Рачо Петров.

¹⁶ **Ведър, Д. И.** Цит. съч., с. 24, 25.

¹⁷ Пак там, с. 25.

¹⁸ **Ралчев, Р., Недев, Н.** Цит. съч., с. 95, 172.

¹⁹ **Недков, Д.** Цит. съч., 196–199.

²⁰ ДВ, № 114, 10 декември 1885. Информация за неговото награждаване получаваме от заповед № 33 на княз Александър I от 29 ноември 1885 г. Този орден му е връчен заради проявената от него храброст и упорство в удържането на превъзхождащите го сръбски сили в качеството му на командир на Трети Бдински пехотен полк. С тези си действия той обезпечава отстъплението на Трънския отряд и съсредоточаването на българските войски на Сливнишката позиция. Орденът е получен и за проявената от него храброст в боевете на Сливница на 7 ноември 1885 г.

²¹ ДВ, № 117, 21 декември 1885. Информация за неговото награждаване получаваме от допълнение към заповед № 33 на княз Александър I от 29 ноември 1885 г.

²² ДВ, № 11, 25 февруари 1881. Информация за това получаваме от приказ на княз Александър I от 3 февруари 1881 г. Той е подписан и от военния министър генерал-майор К. Ернрот.

²³ ДВ, № 34, 6 април 1882. Информация за това получаваме от приказ № 45 на княз Александър I от 31 март 1882 г. Той е подписан и от военния министър генерал-майор В. В. Крилов.

²⁴ ДВ, № 138, 2 декември 1882. Информация за това получаваме от Заповед № 232 на княз Александър I от 19 ноември 1882 г. Тя е подписана и от военния министър от Генералния щаб генерал-майор барон А. В. Каулбарс.

²⁵ ДВ, № 34, 6 април 1882. Информация за това получаваме от приказ № 45 на княз Александър I от 31 март 1882 г. Той е подписан и от военния министър генерал-майор В. В. Крилов.

²⁶ **Мамарчев, Д.** Цит. съч., с. 10.

²⁷ ДВ, № 119, 31 декември 1885.

²⁸ Мамарчев, Д. Цит. съч., с. 15.

²⁹ Венедиков, Й. Цит. съч., с. 484.

³⁰ ДВ, № 2, 9 януари 1886. Информация за това получаваме от приказ № 89 на княз Александър I от 31.XII.1885 г. Той е подписан и от военния министър капитан К. Никифоров.

³¹ Венедиков, Й. Цит. съч., 483–484.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / Archival Sources

ДВИА, ф. 012, оп. 1, а.е. 79 [DVIA, f. 012, op. 1, a.e. 79]
ДВИА, ф. 39, оп. 1, а.е. 1204 [DVIA, f. 39, op. 1, a.e. 1204]
ДВИА, ф. 39, оп. 3, а.е. 2 [DVIA, f. 39, op. 3, a.e. 2]
ДВ, № 18, 22 декември 1879 [DV, № 18, 22 dekemvri 1879]
ДВ, № 70, 10 септември 1880 [DV, № 70, 10 septemvri 1880]
ДВ, № 11, 25 февруари 1881 [DV, № 11, 25 fevruari 1881]
ДВ, № 34, 6 април 1882 [DV, № 34, 6 april 1882]
ДВ, № 98, 1 септември 1882 [DV, № 98, 1 septemvri 1882]
ДВ, № 138, 2 декември 1882 [DV, № 138, 2 dekemvri 1882]
ДВ, № 143, 16 декември 1882 [DV, № 143, 16 dekemvri 1882]
ДВ, № 111, 15 октомври 1883 [DV, № 111, 15 oktomvri 1883]
ДВ, № 112, 18 октомври 1883 [DV, № 112, 18 oktomvri 1883]
ДВ, № 78, 1 септември 1884 [DV, № 78, 1 septemvri 1884]
ДВ, № 16, 16 февруари 1885 [DV, № 16, 16 fevruari 1885]
ДВ, № 90, 3 септември 1885 [DV, № 90, 3 septemvri 1885]
ДВ, № 110, 16 ноември 1885 [DV, № 110, 16 noemvri 1885]
ДВ, № 114, 10 декември 1885 [DV, № 114, 10 dekemvri 1885]
ДВ, № 117, 21 декември 1885 [DV, № 117, 21 dekemvri 1885]
ДВ, № 119, 31 декември 1885 [DV, № 119, 31 dekemvri 1885]
ДВ, № 2, 9 януари 1886 [DV, № 2, 9 yanuari 1886]

Изследвания / Research Works:

Ведър, Д. И. Свободното зидарство (франкмасонството). Второ издание. София, 2001 [Vedar, D. I. Svobodnoto zidarstvo (frankmasonstvoto). Vtoro izdanie. Sofia, 2001].

Венедиков, Й. История на Сръбско-българската война 1885 год. (съ 32 приложения). София, 1925 [Venedikov, Y. Istoriya na Srabsko-balgarskata vojna 1885 god. (sa 32 prilozheniya). Sofia, 1925].

Мамарчев, Д. Портрети и кратки биографически сведения за загиналите български офицери и портупей-юнкери в войната със Сърбия през 1885 год. София, 1890 [Mamarchev, D. Portreti i kratki biograficheski svedeniya za zaginalite balgarski ofitseri i portupey-yunkeri v voynata sas Sarbiya prez 1885 god. Sofia, 1890].

Недев, Св. Командването на българската войска през войните за национално обединение 1885, 1912–1913, 1915–1918. София, 1993 [Nedev, Sv. Komandvaneto na

balgarskata voyska prez voynite za natsionalno obedinenie 1885, 1912–1913, 1915–1918. Sofia, 1993].

Недков, Д. Масоните се върнаха в България. Възраждане на идеята за братството. Т. 1. София, 2008 [Nedkov, D. Masonite se varnaha v Balcaria. Vazrazhdane na ideyata za bratstvoto. T. 1. Sofia, 2008].

Петров, Т. Армията и масонството: първите български офицери масони. – ВИСб, 2006, № 4 [Petrov, T. Armiyata i masonstvoto: parvite balgarski ofitseri masoni. – VISb, 2006, № 4].

Попов, В., Иванова, Ц., Велкова, Й. Българската земска войска 1878–1879. Сборник с документи и материали. София, 1959 [Popov, V., Ivanova, Ts., Velkova, Y. Balgarskata zemska voyska 1878–1879. Sbornik s dokumenti i materiali. Sofia, 1959].

Радев, С. Строители на съвременна България. Т. 1. София, 2004 [Radev, S. Stroiteli na savremenna Balcaria. T. 1. Sofia, 2004].

Ралчев, Р., Недев, Н. Летопис на масонството в България. История, устав, устройство и управление на Старото масонство. Т. II. София, 2019 [Ralchev, R., Nedev, N. Letopis na masonstvoto v Balcaria. Istoriya, ustav, ustroystvo i upravlenie na Staroto masonstvo. T. II. Sofia, 2019].

Руменин, Р. Офицерският корпус в България 1878–1944 г. Т. 3 – Т. 4. И-О. София, 1996 [Rumenin, R. Ofitsterskiyat korpus v Balcaria 1878–1944 g. T. 3 – T. 4. I-O. Sofia, 1996].

Рухчев, Н. Военното училище на България 1878–2002, исторически очерк. София, 2012 [Ruhchev, N. Voennoto uchilishte na Balcaria 1878–2002, istoricheski ocherk. Sofia, 2012].

Събев, О. Робърт колеж и българите. София, 2015 [Sabev, O. Robart kolezh i balgarite. Sofia, 2015].

Съединението 1885. Енциклопедичен справочник. София, 1985. [Saedinenieto 1885. Entsiklopedichen spravochnik. Sofia, 1985].

Танчев, Ив. Българи в чуждестранни военноучебни заведения (1878–1912). София, 2008 [Tanchev, Iv. Balcari v chuzhdestranni voennouchebni zavedeniya (1878–1912). Sofia, 2008].

Танчев, Ив. Руският принос в подготовката на българска интелигенция с висше и професионално образование (1878–1912 г.). – Известия на държавните архиви, 2013, бр. 105 [Tanchev, Iv. Ruskijat prinos v podgotovkata na balgarska inteligentsiya s visshe i profesionalno obrazovanie (1878–1912 g.). – Izvestia na darzhavnite arhivi, 2013, br. 105].

фон Хун, А. Борбата на българите за съединението си. Политическо-военна история на българо-румелийските събития в 1885 год. Русе, 1890 [fon Hun, A. Borbata na balgarite za saedinenieto si. Politichesko-voenna istoriya na balgaro-rumeliyskite sabitiya v 1885 god. Ruse, 1890].

Храбри идат твоите капитани. Състав. Л. Рангелов. София, 1985. [Hrabri idat tvoite kapitani. Sastav. L. Rangelov. Sofia, 1985].

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

а.е. – архивна единица

л. – лист

оп. – опис

ф. – фонд

ВИСб – Военно-исторически сборник (София)

ДВ – Държавен вестник (София)

ДВИА – Държавен военноисторически архив (Велико Търново)